

Kenno, kotti ja kalvo

Lisiä germaanis-suomalaisiin lainakosketuksiin

Jorma Koivulehto

Kennot ovat suomen yleiskielessä »mehiläisten vahasta rakentamia, seinätyksin toisiinsa liittyviä kuusisärmäisiä lokeroita, joissa sikiöitä, talvihunajaa ja siitepölyä mehiläispesässä säilytetään» (NS). Yksikkö *kenno* tarkoittaa siis yhtä tuollaista lokeroa, näin murteissakin. Kokonaista kennokakkuakin voidaan joskus nimittää kennoksi. *Kennoja* on myös kimalaisen pesässä. Siellä ne eivät ole kuusikulmaisia vaan munamaisia eivätkä ne myöskään liity niin kiinteästi toisiinsa kuin mehiläispesässä. Kun Suomessa ei esiinny villiä metsämehiläistä, on luonnonvaraisten kennojen täytynyt olla täällä näitä »mettisen munia».

Kenno näyttää kuuluvan niihin sanoihin, joille ei ole löydetty vastinetta muista itämerensuomalaisista kielistä. Kun sanan etymologiaa ei muutenkaan liene tutkimuksessa käsitelty, ei Y. H. Toivonen ole sitä ottanut Suomen kielen etymologiseen sanakirjaan. Sanan varhaisin kirjoihinvienti on ilmeisesti Jusleniuksen sanakirjassa (1745): *kenno* 'apum cella', 'bijens honingstunna'. Jo tässä näkyy siis nykyinen yleiskielen merkitys.

Murteittain *kennolla* tunnetaan myös muutamia muita merkityssävyyjä. Etelä-Pohjanmaalla sana tarkoittaa myös nesterakkoa iholla: *kenkä voi hinkata jalakahav vesikenoja ja kuakavarsi kälhen* (Lapua); tietoja on lisäksi Isostakyröstä, Nurmosta ja (v. 1968 toimeen pannun *kenno*-tiedustelun tuloksena)¹ Kauhavalta ja maakuntaan rajoittuvasta Virtain pitäjältä. Satakunnasta on tavattu sama merkitys Lavialta ja Mouhijärveltä: »Naapuri koetti saunassa nokkosvihdalla karkottaa reumatismiaan — *mutta selkäni kävi semmosillel pälvoille* (palko) *että se oli niinko kennoo*» (Mouhijärvi, Eero Niinimäki, *kenno*-tiedustelu).

Etelä-Pohjanmaalta ja hämäläis-satakuntalaiselta alueelta ovat peräisin myös tiedot merkityksestä '(pahantapainen) lapsi, poikanulikka': Isojoki, Jalasjärvi, Alavus, Kurikka, Teuva, Ilmajoki, Laihia, Isokyrö, Peräseinäjoki; Kihniö, Ikaalinen, Lempäälä; lisäksi *kennopää* Kurusta (ks. tarkemmin tuon-

¹ »Missä eri merkityksissä tunnette sanan [kenno] kotiseutunne kielessä ja missä yhteyksissä sitä on käytetty? Liittyykö se esim. ruoanlaittoon tai maidon käsittelyyn jne. Sanan käyttöä voi tietenkin valaista esimerkkilauseilla.»

nempana). Eero Niinimäen käyttämä iholle noussutta rakkoo tarkoittava *palko* johdattaa näkemään näiden kahden merkityksen läheisen sukulaisuuden. *Palon* kantasanaa *palje* on sitäkin aikaisemmin monikollisena käytetty lapsista puhuttaessa (SKES). Sana on vanha germaaninen laina, ja sen germ. originaalista polveutuvaa saksan *Balg*-sanaa käytetään myös lapsen, varsinkin pahantapaisten, nimityksenä, samoin ruotsin vastaavaa sanaa *bälg*. Varsinaisesti *Balg* merkitsee (tuppeen nyljettyä) eläimen nahkaa, nahkapussia, kalvopussia (esim. marjan päällyskettoa jne.), paljetta. Toinen esimerkki: viron *kott* 'säkki, pussi': *kaevu-kott* 'lapsi, joka valittaa kaikesta' (Uotila, Vir. 1939 s. 127). Suomessa *kotti* on eräs *kennon* synonyymi. — 'Rakon' ja 'mesikennon' merkitysten suhteelle paralleelinen on esim. viron *rakk* 'rakko'; *kuse-rakk* 'virtsarakko', *mesilase-rakk* 'kenno'. Kurusta on saatu tieto, jonka mukaan *kennopääksi* nimitetään takanapäin ihmistä, jolla on »tavallisuudesta poikkeava iso pää». Myös tottelematonta lasta voidaan nimittää *kennopääksi*, vaikka hänellä ei olisikaan suuri pää (H. Järvensivu). Ilmeisesti tässäkin on lähdeittävä 'nesteestä täyttämästä pussista', sillä suuripäisyys voi aiheutua aivokalvojen väliin kertyneestä nesteestä. Suuripäinen lapsi on myös *vesipää*; *vesipää(te)* on toisaalta myös sikiökälvön pullistunut, rakkomainen pää.²

Tähän yhteyteen sopii myös Jalasjärveltä saatu tieto, jonka mukaan hyvällä lehmällä on »vatsan alla — — sellainen pussi, jota sanotaan maitokenno» (A. Paavola).

Siemenkotaa merkitsevistä *kennosta* on Sanakirjasäätiön kokoelmissa yksi tieto: »*Pellova alkaa jo kellastua, pittää männä nyhtämää kilikoille* (= pellavapivojen asetelma) ennen ruohkaamista, siemen kennojen irrottamista» (Vahviala, E. Käki 1964).

Hajatietoja on muistakin merkitys vivahteista: Hiitolasta, Laatokan länsirannalta kotoisin oleva Eeva Kiuru kirjoittaa: »Siitä kuoresta joka suojaa koivun silmua talvella ja myöskin pajun, käytettiin *kenno* sanaa ja monessa muussa tarkoituksessa»; uudessa kirjeessä selvennys: »monet käyttivät muurahaisten munista myöskin *kenno* sanaa».³ Tähän voi taas verrata Eero Niinimäen (Mouhijärvi) selitystä: (sana on murteessa harvinainen) »Siksi sen käyttö supistuukin vain kuvaamaan esim. kimalaisten pesäkennoissaan (nimitys lienee oikea) käyttämää toukkia ja hunajaa ympäröivää ohutta, sitkeätä ja lujaa suojakerrosta, sekä muidenkin hyönteisten toukkia ympäröivää vastaavanlaatuista peitekerrosta, esim. mullassa tavattavien yksinäisten toukkakoteloiden rakennusainetta. Mutta kimalaisen toukkaa ja hunajaa ympäröivää suojustoketola, samoin kuin

² Samalta vastaajalta saatu tieto merkityksestä 'iso pala (esim. lihaa)' osoittanee jo sanan merkityksen hämärtymistä. Silti tässäkin voitaisiin lähteä *Balg*-analogiasta; engl. *belly* — *Balg*-sanana etymologinen vastine — merkitsee myös 'the central portion of a muscle' (OED).

³ Vastaajan samassa kirjeessä lähettämä tieto, että *kennoksi* nimitettiin myös esim. toisiinsa kiinnitettyjä herneiden, papujen, pellavan siementen, ryyrien ym. säilytysastioita, näyttää olevan suoraa analogiaa mehiläisten kennokakusta.

muutakin toukan sisältävää koteloa olen kuullut sanottavan kotiksi: *'Mettiäisen (= kimalaisen) toukkakotti'*, *'m:n hunajakotti'* — — *'Täällä pellosa on tommissia toukankotteja.'* *'Toi toukankotti on semmosta kennoo.'*» Saa siis sen kuvan, että murteessa *kenno* tarkoittaa pikemminkin suojakerrosta, kuoriainetta, kun sen sijaan kuoren muodostama kotelo on *kotti*; huomion arvoinen on yksikön partitiivin käyttö: *kennoo*. Mielenkiintoinen on niin ikään vastaajan huomaus: *»'On niinko kennoo'* olen jonkun kuullut sanovan myös kuivatun sianrakon laatua kuvaten.»

Näiden Hiitolan ja Mouhijärven tietojen 'kuori'-merkitykseen sopii Pomarkusta v. 1941 tullut vastaus (Y. Kellander), jonka mukaan *»kenno* sanaa käytetään täällä ja tarkoittaa se jotain ohkasta kuorta nesteen tai aineen päällä. Sanotaan esim. näin: *'Kyllä se on huonoo maitoo, kun ei ole tullu muutakuin piäni kenno päälle.'*» Sanan käytöstä 'maidon kuorena' ei tosin ole muuta tietoa, mutta se liittyy niin luontevasti jo mainittujen käyttötapojen hahmottelemaan merkityskenttään, että olisi väkinäistä olla ottamatta sitä huomioon:

Kennon eri merkitysvarianteille voidaan 'yhteiseksi nimittäjäksi' katsoa 'ympäröivä, peittävä, suojeleva kalvo, kuori; sen muodostama kota, pussi'. Tästä lähtemällä voidaan *kenno* selittää varhaiseksi germaaniseksi lainaksi. Originaaliksi sopii kantagermaaninen **hennōn-* f. (**χennōn-*), johon palautetaan muinaisnorjan *hinna* f. 'kalvo, ohut kuori, ketto' (ruotsin, norjan *hinna*, tanskan *hinde* id.) ja anglosaksin *hionne* f. '(aivo)kalvo' (Holthausen, Altengl. etym. Wb. s. 160). Originaaliksi sopisi myös Suomen ruotsalaismurteista kirjattu heikko maskuliini *hinne* (murt. *hinna*) yhdyssanassa *kalvhinne* 'vasikan ympärillä (sen syntyessä) oleva sikiökalvo' (Wessman, synonyymina *kalvhus*), mikäli germaanisesta sanan tämä vartalotyyppi on tarpeeksi vanha (kgerm. vartalo olisi **hennon-* > **hennan-*). Äänteellisesti yhdistelmä on moitteeton: varhaisissa lainoissa germaaninen sananalkuinen *h* (*χ*) on korvattu suomessa *k*:lla (vrt. *kallio*, *kana*, *kaura* jne.), ja varhaista lainautumista edellyttää toisaalta germaanisella puolella vielä nasaali + konsonantti -yhtymän (tässä siis kaksi nasaalia) edellä säilynyt *e*: vrt. sm. *rengas* ~ kgerm. **hrengaz* > myöh. **hringaz* > mn. **hringr* jne.

Yhdistelmän semanttiseen puoleen vielä jokunen selvennys. Kalvo, ketto ympäröi, suojaa, peittää jotain, varsinkin jotain orgaanista: Ordbog over det Danske Sprog selittää *hinde*-sanaa *»tynd (oftest porøs, sart) hudagtig dannelse, der omgiver ell. beklæder noget (i sær noget organisk) — —»*. Tätähän *kenno*kin on: erona on vain se, että *kenno* on lähinnä 'kalvopussi', *hinna* taas lähinnä 'kalvo (aineena, pintana)', niin sanoakseni kaksiulotteisena. Tämä on kuitenkin ymmärrettävää: sana lainataan kernaasti sen konkreettisissa käyttöyhteyksissä, ja käytännössä kalvo on useimmin juuri 'kalvopussi, rakko' (tämä ei silti estä kutsumasta pussia vain kalvoksi); vrt. juuri esim. sikiön ja lapsiveden täyttämä *sikiökalvo* tai viron *kõlu* 'ohut kalvo lihan pinnalla' mutta

myös 'herneenpalkko', saksan *Haut* 'nahka, kuori' mutta *Wasserhaut* 'nahka-säkki (veden säilyttämiseksi)', 'sikiökalvo' (DWb) jne. Vrt. myös itse sanaa *kuori*: voimme puhua maidon *kuoresta*, mutta myös kennot ovat *kuoria*: »kannut ['kennot'] juotiin imeksimällä ja kuoret pantiin pesään, että niihin mehiläiset mettä imee ja aina ne täytytkin» (Kitee 1942, A. Pakarinen). — Tarkkaan *hinna*-sanan '(suojelevan) kalvon' merkitystä vastaa *kennon* käyttö silmua suojaavaa kuorta ja maidon kuorta merkitsemässä; nesteen päälle syntyvä kalvo, esim. juuri maidon pinnalle tuleva (huono) ohut kuori on *hinna* (ks. esim. G. Danell, Ordbok över Nuckömålet s. 49), samaa tarkoittaa Pohjanmaalla nuorehko laina *hinnu*.

Hinna-sanaa käytettiin jo muinaisnorjassa tarkoittamaan myös sikiökalvoa ja munankalvoa (Fritzner 1 s. 819). Semanttista vertailuainesta tältä pohjalta saamme sanoista *kota* ja *kotti*. *Kota* on — paitsi pieni rakennus — mm. 'siemenkota' ja 'sikiökalvo': 'fröhus, kapsel', 'säck hvári fostret befinner sig i moderlivet, fosterhinna' (Lönnrot; kursivointi minun); vrt. tähän siemen*kenna* 'siemenkota'. *Kotti* on murteissa mm. 'sikiökalvo' mutta myös 'siemenkota', 'toukankotelo' (yleisesti) ja myös 'kenno': »Mesiastioita nimitetään *kotiksi* (*kotti*). Jos kotteja löydetään, juodaan niistä mesi» (Kuopion mlk.; sama erikoismerkitys on kirjattu myös Karstulasta ja Vimpelistä sekä Mouhijärveltä: ks. ylempänä). 'Munankalvosta' taas ei ole pitkä matka kennoon, muurahaisen ja mettisen »munaan». — Semanttista vertailuainesta löytyy helposti lisäksi: esim. jo mainittu saksan *Balg* 'nahka; vatsa; iho; kokonaisuena nyljetty nahka; käärmeen luoma nahka, hyönteisen heittäjä kuori' jne. Diminutiivi *Bälglein* on merkinnyt myös sikiökalvoa (Fischer, Schwäbisches Wb.).

On tietenkin mahdotonta tarkkaan sanoa, missä ympäristössä *kenno* on alun perin tullut suomea puhuville tutuksi. Sanan nykyään yleisimmistä merkityksistä '(mesi)kenno', '(neste)rakko', 'nulikka' lähtien voisi *kennon* katsoa alkuaan olleen 'orgaanisesta kalvosta valmistettu (nesteiden) säilytyspussi, nahkaleili', samaan tapaan kuin esim. germ. *Balg*: gootin *balgs* 'nahkaleili', **oik.** 'nesteiden säilytykseen käytetty nyljetty eläimen nahka'. Mutta tietenkin on myös muita mahdollisuuksia; ehkä *kenno* oli jo alun alkaen 'kimalaisen muna, munan kuori'.

Lopuksi mainitsen pari hajatietoa: Viljakkalasta on vuodelta 1913 Elli Ser-von tallentama tieto, jonka mukaan *kennot* ovat »miesten tikkurit, joitten kännälmykset (= kämmenen puolet) on paikattu nahalla». Lieneekö etymologisesti lainkaan sama *kenno* kuin tässä käsitelty?⁴ Toisaalta tietenkin 'ohut, reiän peittävä nahka' sinänsä olisi hyvin yhdistettävissä esitetyn germaanisen originaalin merkityksiin. — Yksinäinen tieto Parkanosta v:lta 1964 (Marja-Liisa

⁴ *Kännälmysten kanssa ei sanalla liene tekemistä* (?). *Kännälmys* (tav. *kännelmys*) on dissimilatorinen muunnos *kämmelmys*-muodosta (SKES), vrt. myös *kämnenelmys* (Lönnrot).

Yliruusi) kertoo, että *kenno* on »veden syömä uoma tai kuoppa, jossa ei kasva mitään». Tässäkin piilee vielä sama *kenno*: kennokakun lokeroista voidaan päästä kuoppaan (vrt. esim. saksan *Schlauch* 'nahka(leili)', aikaisemmin myös 'kuilu, kulju').

Kennon merkityksien selvittely nosti esiin sen semanttisen sukulaisen *kotin*. Alun perin ei tarkoitukseni ollut kajota tähän sanaan, mutta teen sen kuitenkin, semminkin kun huomaa, että sanalle on jo esitetty germaaninen originaali, jota toisaalta on vahvasti epäilty, jopa pidetty mahdottomana. Jo R. Saxén (Virittäjä 1899 s. 62—63) piti luultavana germ. originaalia, jonka edustajia ovat mm. mn. *koddi* 'tyyny, kivespussi', nn., nt. *kode* 'kivespussi', nt. murt. myös 'herneenpalko', nr. murt. *kodde* 'kives, kivespussi, tyyny', anglos. *codd* 'säkki, palko, kivespussi', engl. *cod* 'pussi, kukkaro, kuori, kotelo, palko, kivespussi, maha, nuotan perä' jne. (OED), sama sana on myös ruotsin *kudde* 'tyyny', murteittain myös 'siemenkotti': »fröbalja» (vrt. SAOB: *kudde*). T. E. Uotila käsitteli myöhemmin (Vir. 1939 s. 120—) yksityiskohtaisesti tätä sanaa — joka paitsi suomessa esiintyy myös vatjassa, virossa ja liivissä — ja sen merkityksiä ja päätyi olettamaan sanalle tätä samaa germaanista alkuperää, jonka hän esittää muodossa **koddi*. Itämerensuomalaisen ja germaanisen sanan merkitykset sopivatkin aivan hämmästyttävän tarkasti yhteen. SKES sanoo *kotin* merkitsevän 'pussia; kivespussia; (lehmän, hevosen) sikiökalvoa, kohtua, vatsaa; koteloa, siemenkotaa, kuorta, suojusta; kala-astiaa, pientä astiaa, kaukaloa, ruuhta (esim. lannanvedossa käytettyä)'; merkitys 'pussi, säkki' on sukukielissä etualalla: vatj. *kotti* 'pussi', vir. *kott* 'säkki, pussi, laukku, kukkaro', *kotid* (mon.) 'kivespussi' (Wiedemann), liiv. *k^uoī* 'säkki'. Huomattakoon vielä, että sm. *kotti* on lisäksi nimenomaan myös 'herneenpalko' (ainakin Haapavesi, Kemi, Karunki) ja jopa 'tyynyn päällinen', siis pussi, jossa höyhenet ovat (Haapajärvi, Haapavesi, Konginkangas, Kärämäki, Iisalmi, vrt. Uotila). Sitä paitsi jopa sellainenkin erikoismerkitys kuin 'nuotan perä, povi' (engl.) on yhteinen: vir. *påra-kott* 'Sack am Zugnetze', liiv. *vadà kuof* 'Sack des Zugnetzes' s.v. *vadà* (Wiedemann, Kettunen). Suomalaiset ja germaaniset merkitykset täsmäävät siis toisiinsa pikkupiirteitä myöten. Vain 'pieni astia' näyttää olevan germaanisella puolella tuntematon (?), mutta sitä ei suomen ja sen lähisukukieltenkään materiaalin perusteella voi pitää suhteellisesti vanhimpana merkityksenä. Rakonmuotoisista säilytysastioista päästään helposti yleisempään pienen astian merkitykseen: vrt. esim. juuri vir. *rakk* (myös) 'pieni astia'.

Y. H. Toivonen on kuitenkin (ohimennen) pitänyt äänteellisistä syistä rinastusta »epäiltävänä jopa epäonnistuneena» (Vir. 1944 s. 353): »— — germaanista *-dd-*:tä tuskin olisi kantasuomessa korvattu *-tt-*:llä vaan pikemminkin *-t-*:llä (kuten myöhemminkin, esim. sanassa *ritari* < nr. *riddare*), ja ensi

tavun *o*:kin on epäilyttävä.» Jos emme katso sanaa lainatuksi *v a n h i m m a s t a k a n t a* germaanista — loppu-*i*:kään ei sopisi tähän ikäykseen —, täytyy sanoa, että *o* on päinvastoin nimenomaan odotuksen mukainen: germ. *u > o*-muutos on ikivanha (nykyään strukturalistit katsovat *o*:n olevan jo kantagermaaninen allofoni), ja joka tapauksessa muutos **kuddan-* \rightarrow **koddan-* on paljon vanhempi kuin oletettava lähtömuoto (lähinnä *koddi*). Mikäli sana kuuluisi vanhimpaan lainakerrostumaan, suomessa odottaisi muotoa *kutta* (Lönnrotilla *kutta* 'sikiökalvo') tai (vähän nuorempana) *kotta*; *a*:han päättyvät yleensä suomeen lainatut vanhat germaaniset heikot maskuliinit, jollainen vartalo **kuddan-* on (vrt. *rauta* \sim germ. **raudan-* jne.) — anglos. muoto edellyttää kuitenkin myös germ. muotoa **kuddaz* (ks. OED). Loppu-*i* viittaa siis myöhempään lainaan, aikaan, jolloin sg. nom. oli jo **koddi* tai mahd. **kodde* ($<$ pohjoisgerm. nom. **koddēn-* $<$ **kuddēn-*), vrt. mn. *koddi*. — Kuitenkin myös *kotta* esiintyy, tosin harvinaisena: *kotta* 'sikiötä ympäröivä kalvo' (Kangasniemi, Karttula), myös ihmisellä *lapsenkotta*, *vasikankotta* (Vermlanti), *poikimakotta* (Karttula; Uotila, Vir. 1939) ja *kotta* 'kenno; poikimakalvo' (Äänekoski). — Muinaisskandinaavinen obliikvimuoto oli *kodda*.

Sattuu niin hyvin, että voidaan esittää tarkka paralleeli tässä esitetylle äännesuhteelle: sm. *tauti*, gen. *taudin* \sim mn. *daudi* (heikko mask.) 'kuolema'. *Tauti* on yleisesti katsottu varmaksi lainaksi, se esiintyy myös — kuten *kotti* — muissakin itämerensuomalaisissa kielissä: karjala-aunuksessa, vatjassa, virossa (SKES). Mikäli olisi kyseessä normaali vanhojen lainojen äännesuhde, pitäisi suomessa olla siis **tauta* (germ. vartalotyyppi **daupan-*) kuten *rauta*. Toisaalta diftongi *-au-* osoittaa sanan suhteellisen vanhaksi — Gotlannissa *au* kyllä on säilynyt meidän päiviimme saakka — suhteelliseen vanhuuteen viittaa myös germaanisen ja suomalaisen merkityksen välinen ero (vrt. tosin mr. *dödhe* myös 'tappava kulkutauti'). *Kotti*-sanana vokalismin on siis täysin odotuksen mukainen, jos se on lainattu esim. suunnilleen samaan aikaan kuin *tauti*. Lainan esiintyminen muuallakin itämerensuomessa ei ole sen ihmeellisempää kuin *tauti*-sanana. Siis joko sana lienee lainautunut erikseen eri itämerensuomalaisiin kieliin (murteisiin) tai se on jonkinlaisena sanakulkurina — kuten tämän tapaiset sanat usein muutenkin — levinnyt alueelta toiselle. Pantakoon vielä merkille, että sekä *tauti* että *kotti* puuttuvat vepsästä (SKES).

Entä geminaatta? On tietenkin myönnettävä, että nuoremmissa, ruotsalaisissa lainoissa yleensä on *-dd-*:tä vastaamassa suomessa astevaihtelu *t : *ð*. On kuitenkin poikkeuksiakin: vrt. esim. sm. *sutata*, *suttaan* \sim nr. *sudda*, sm. *suti*, murt. myös *sutti* \sim nr. *sudd* (SKES). Sitä paitsi, mikäli **koddi* olisi lainasanana saanut vain yhden *t*:n, sanasta olisi tullut homonyymi sanalle *koti* 'hem'. Jo pelkästään tämän homonymian välttäminenkin voisi nähdäkseni selittää *kotti*-muodon geminaatan. Mutta muutenkaan ei pitäisi olla mitään estettä sille, että germaaninen, vielä selvästi pitkänä geminaattana ääntynyt

-*dd*- korvattiin suomessa vastaavalla soinnittomalla dentaaliklusiiligeminaatalla -*tt*-. Germaanis-skandinaavisen -*dd*:-:n ja spirantina ääntyvän -*d*:-:n välinen oppositio oli toki selväpiirteinen.

Päädytään siis siihen, että *kotti*-sanan germaaninen (skand.) etymologia ei tuota väitettyjä äänteellisiä hankaluuksia.

Kotti-sanalle on kyllä esitetty suomalais-ugrilainen mutta epävarmaksi katsottu (kysymysmerkki) etymologia: = votj. *kudo* 'suuri koppa' = syrj. *kuda* 'koppa'. Toivonen huomauttaa, että sanat »voivat ehkä yhtä hyvin kuulua *kontti* sanan vastineisiin» (SKES). Toisaalta on myös katsottu (mm. Setälä), että *kotti* itse olisi vain *kontin* variantti; tähän käsitykseen Toivonen ei ole yhtynyt (SUST 52 s. 309) eikä sitä myöskään SKES:ssa mainitse. Tämä tutkimuksessa esiintynyt epävarmuus — rinnastusten arvoa sinänsä en tietenkään voi enkä halua arvostella — viittaa siihen, että *kotin* alkuperä on etsittävä germaaniselta puolelta, sieltä, mistä myös monet muut merkitykseltään samansukuiset sanat ovat tulleet: *kukkaro*, *mallo* 'iso säkki' (SKES), *palje*, (*palko*), nuorempia *pussi*, *reppu* (~ r. *skrappa* mm. 'kivespussi'), *säkki*, *kassi*, murt. *punka* 'lompakko, kukkaro'. Kuten olen toisessa yhteydessä (Suomalaisen Tiedeakatemian toimituksia B 170 s. 22)⁵ osoittanut, voi myös *laukku* olla (ikivanhaa) germaanista perua, mikäli se on etymologisesti = *laukku* 'reikä, veräjä'.

Y. H. Toivonen on katsonut sanan *kutta* 'naisen häpy; sikiökalvo; heittiö, hylkiö' alkuperältään germaaniseksi: engl. *cut*, kas. *kutte* (T:lla Torpin mukaan *kâte*) 'naisen häpy', kys. *kotze* 'id; portto'. Tämän germaanisesta sanan katsotaan kuuluvan etymologisesti viime kädessä samaan kantaan kuin skand. *koddi* (IEW s. 393—).

»Ei kaksi kolmanna», on tapana sanoa: miten kähän mahtaa olla itse *kalvo*-sanana alkuperän laita? Asiaa voinee tarkastella, kun kerran Suomen kielen etymologisessa sanakirjassa (Toivonen) on sanalle esitetyn suomalais-ugrilaisen etymologian edessä kysymysmerkki. Sattuman leikkinä tietenkin pitäisi ensi näkemältä sitä, että käsitettä 'sikiökalvo (ja sen sisässä oleva vesi)' ruotsissa vastaa mm. *vattenkalv*: »om det kalvfostret omgivande höljet (jämte foster-vattnet)» (SAOB K 204); kyseessä on siis sama muodostuma, jota nykysuomen lääketieteellisessä terminologiassa nimitetään *vesikalvoksi* (amnionkalvo), kansanomaisesti esim. *vesipääksi* tai *vesipussiksi*. Asia näyttää kuitenkin toiselta, kun perehtyy tarkemmin siihen germaaniseen pesyeeseen, johon ruotsin *kalv* 'vasikka' kuuluu. Osoittautuu ensiksikin, että yhdyssana *vattenkalv* ei rajoitu vain ruotsiin vaan esiintyy laajalti germaanisissa kielissä; lisäksi sanalla ei ole vain (vasikan) sikiökalvon merkitys, vaan rinnalla esiintyy muitakin, vanhimpana — muinaisyläsaksassa, muinaisnorjassa — on kirjattu merkitys 'vesitauti, vesi-

⁵ Vrt. sm. (vanh.) *mulku* 'veräjä' (Martti) = vir. *mulk* 'veräjä, aukko, reikä' ~ sm. *mulku* 'kivespussi'.

vatsa, vesipöhö = hydrops': mys. *wazzarkalb*, kys. *wazzerkalp*, kalas., kholl. *waterkalf*, mn. *vatnkalf*, kaikki 'hydrops, vesitauti, Wassersucht'; nt. *vandkalv* '(nesteen täyttämä) sikiökalvo lehmällä, hevosella', nr. *vattenkalv*, murt. *vattkalv* (Rietz), nn. *vannkalv* id.

Merkitys 'epäsikiö' on myös edustettuna, ainakin ruotsissa ('druvbörd'), tanskassa ja saksan alueella: Ordbog over det danske Sprog mainitsee, että sanaa käytetään myös vesitautisesta sikiöstä; saksassa (murt.) sana on käytössä lähinnä eläinten epäsikiöistä, aikaisemmin myös ihmisen: *darumb auch das weib allein ein wasserkalb (molas) etwann bey ir hatt, das ist, ein ungeformt stuck fleysch das nit lebt* (tieto v:lta 1543 DWb), sveits. *Wasserkalb* 'epämuodostunut vasikka, joka on vettä täynnä ja joka joskus yritetään sen syntyessä lehmän sisässä puhkaista, jotta neste valuisi pois' (Schweizerisches Idiotikon). Nämä merkitykset tuovat etsimättä mieleen suomen *vesipään* eri merkityssävyt: 'sikiökalvo' ja 'suuripäinen lapsi' (jota voidaan pitää vaihdokkaana); suuripäisyys on taas 'vesitaudin' aiheuttama: nestettä keräytyy aivokalvojen väliin. Verrattakoon tähän vielä tanskan *vandkalv*-sanan määrittelyä, jonka suomennan tähän: »Nestein täyttämä rakko [*blære*], joka ympäröi lehmän (tai hevosen) sikiötä, varsinkin se osa, joka synnytyspoltojen aikana puristuu ulos kohdunsuusta; toisinaan myös eräänlainen vesitautinen sikiö, *maanekalve*.» *Kenno*-sanan etymologian kannalta on myös jälleen hyvä panna merkille 'rakon' ja 'sikiökalvon' samuus tässä selityksessä. 'Vesitautia' ja 'poikimakalvoa' yhdistävä seikka onkin juuri nestein paisuttama rakko, pullistuma, nestein pullistama (maha)-ontelo: vesitaudissa (lampaila) *vatta vaa on ku rakko pullollaa* (Iitti, Aino Oksanen 1926—30); *vestauris tulee vettä ihmisen sisää ja sitte turpoo joka paikka, niettä on ku veskello* (Myrskylä, Tyyne Salminen 1925; tarkekirjoituksen olen yksinkertaistanut).

Pelkän sikiökalvon merkityksen voisi kai johtaa vielä sisällöstä 'vesivasikka', mutta kun sanalla siis on myös, nimenomaan vanhemmissa kielimuodoissa, merkitys 'vesitauti', näyttää siltä, että 'vasikka' ei olekaan yhdyssanan perusosan suhteellisesti vanhin merkitys. Vanhastaan onkin vanhemmaksi merkitykseksi katsottu 'pullistuma tms.': Indoeuropäisches etymologisches Wörterbuch (IEW) esim. määrittelee mys. sanan *wazzarkalb* saksaksi 'Anschwellung durch Wasser' ja liittää 'vasikan' tähän rinnastaen 'Anschwellung — Mutterleib — fetus': 'pullistuma — kohtu — sikiö'. Ainakaan indoeurooppalaisella puolella tämä yhdistelmä ei ole mitenkään outo: gootin *kilpei* f. 'kohtu', *in-kilpō* 'raskaana oleva' ~ anglos. *cild* n. (engl. *child*) 'lapsi' — kyseessä ei siis ole tarkalleen sama sana kummassakin eri kielessä mutta kuitenkin yhteinen kanta: kgerm. **kelb-*, ieur. **gelt-*; mint. *gárbha-h*, av. *garəwa-* 'kohtu, sikiö', av. *garəbuš* 'poikanen', kr. *delphýs* 'kohtu', *délphaks* 'porsas' (IEW s. 358, 473). Sitä paitsi, äsken totesimme, että 'pussin' ja 'lapsen' merkitykset yhtyvät monissa muissakin sanoissa, kuten juuri *kennossa* itsessään, — Germ. *Balg*-sanan ieur. "juuri" on **bhelgh-* 'paisua'.

'Sikiön' rinnalle nousee siis '(sikiö)pussi, kohtu' ainakin yhtä vanhana, todennäköisesti vanhempanakin merkityksenä. Suoraan 'pussiin' johtaa sitä paitsi sanan käyttö nuotan pussimaista perää, povea, merkitsemässä: mr. *kalver* tai *nota kalver*, *notkalver* (Söderwall), nr. (*not*)*kalv*. Samaa nuotan osaa nimitetään — kuten jo todettiin — virossa ja liivissä nuotan *kotiksi*, englannissa sanalla *cod*. SAOB määrittelee »benämning på den strut- l. påslika, i regel mera finmaskiga (stundom av väv förfärdigade) (midt)delen av vadar l. vissa notar (avsedd för hopsamlande av fisken under ifrågavarande redskaps framdragande, kil; stundom i överförd anv. om trålens säck». Sama merkitys näkyy myös norjassa ja tanskassa (SAOB). Norjassa tässä merkityksessä esiintyy myös *kalve*; sama muoto merkitsee toisaalta myös pohjetta. Färin kielessä tätä vastaa *kálvi*, jolla myös on nuotan poven merkitys; lisäksi sana merkitsee säärivartta (pohkeen ja kantapään välistä osaa) sekä airon lavan vierestä kapeata kohtaa (M. A. Jacobsen og Chr. Matras, *Foroysk-Dansk Ordabók*). Näitä norjan ja färin sanoja vastaa muinaisnorjan heikko maskuliini *kálfi* 'pohje' (= mr. *kalve* id.; toisaalta myös mr. *kalv* on 'pohje', samoin engl. *calf*). Se että sama sana — tai kaksi lähisukuista varianttia — voi toisaalta merkitä '(kalvo)pussia, nuotan pussia', toisaalta 'pohjetta', on luonnollista: pohjekin on pullistuma, lihaspussi — Parikkalasta on pantu muistiin pohkeen nimitys *kintun maha* (J. Kalima, *Vir.* 1924 s. 23). Tähän perustuu muuten sekin, että mätipussin (maukun) ja pohkeen nimitykset ovat monissa kielissä yhteiset (vrt. murt. *määhnäkotti* 'mätipussi').⁶ Vrt. myös englannin *calf*-sanan määrittelyä »the fleshy hinder part of the shank of the leg, formed by the bellies of muscles which move the foot» (OED).

Sekä 'sikiökalvo, kohtu' että '(nuotan) pussi' vievät yhdessä 'pohkeen' ja 'vesipöhön' kanssa varhaiseen merkitykseen 'pussi, pussimainen osa, pullistuma, paisuma'. — Vrt. tähän *kennoa*, *kottia* ja esim. ruotsin *kvid*, gootin *qibus* 'kohtu' (< **kweþu-*)-sanoja sekä muinaisyläsaksan diminutiivia *quedilla* 'ihorakkula' (< **kwapiljō[n]*).⁷

Suomen *kalvo* vastaa käytöltään ruotsin *hinna*-sanaa: se merkitsee yleensä ohutta suojakerrosta mutta konkreettisissa tilanteissa myös kalvopussia —

⁶ Esim. holl. *kuit* 'mäti' ja 'pohje', samaan sanueeseen kuuluu alasaksan *küt(e)* 'pienempien eläinten sisälmykset, mätipussi; pohje; pussi, säkki', edelleen engl. murt. *kyle*, *kite* 'maha' (IEW s. 393; vrt. Lönnrotin ruotsalaisia vastineita sanalle *maukku* 'rämhylsa, mjökkehylsa, blåsa, påse, simblåsa, rom'). Ks. myös Terho Itonen, *Suksisanastoa* (SKST 254) s. 70—.

⁷ *Kalvolla* tarkoitetaan murretietojenkin mukaan myös nimenomaan sikiökalvoa (ainakin Kaakkois-Hämeessä ja Pohjanmaalla; myös *varsakalvo*, *syntymäkalvo*). Aino Okanen on Iitistä kirjannut *kalvo*-sanalle myös merkityksen 'emä' ja antaa seuraavan esimerkkilauseen: *kummiä sain piäni, ni revehti toi kalvo* (tarkekirj. yksinkertaistettu). Sikiökalvosta ei ainakaan tässä voi olla puhetta, sillä sen repeäminen (ei revähtäminen, kuten tässä) tapahtuu tietenkin aina eikä ole maininnan arvoinen seikka; sikiökalvoon kertoja myöskään tuskin viittaisi sanomalla *toi kalvo*. Sen sijaan kyseessä voisi olla kohdun tai emättimen kalvo.

koska orgaaniset kalvot ovat usein pussimaisia (*sydänkalvo, sikiökalvo* jne.). 'Pussin' merkitys näkyy vielä selvemmin viron sanassa *kõlu* (gen. *kõlu*) 'kuori ('Hülse'), akanamainen, kevyt vilja, pilaantunut heinä; ohut kalvo lihan pinnalla; herneen palko' — vrt. tähän jälleen *kottia*, jolla on myös merkitykset 'siemenkuori' ja 'herneenpalko'. Viron *kõlu*-sanana Y. H. Toivonen on aiemmin yhdistänyt suomen *kalvoon* (FUF 20 s. 66), tosin jättäen pois 'Hülse'-merkityksen. SKES:ssa hän esittää *kalvon* virolaiseksi vastineeksi vain »vir. murt. *kale, kalu, kõlu* 'kaihi (silmässä)' (Kuus.) *kalv* (g. *kalvu*) 'kalvo, kelmu' (< suom.?), *kõlv* (g. *kõlvu*) 'ohut nahka rasvan, luunun pinnalla'». Sen sijaan *kõlu* 'Hülse' jne. esiintyy samoin kuin *kale* (g. *kale*) 'kaihi (silmässä)' sm. *kale, kalhe, kalho*-sanojen ('akana, kahujuvä') kysymysmerkillisenä vastineena; artikkelin loppuun on kuitenkin lisätty: »Vrt. *kalvo*.» Tässä lienee siis kaksi eri sanaa sotkeutunut yhteen viron puolella (?). Näyttäisi kuitenkin siltä, että ainakin 'ohut kalvo lihan pinnalla' ja 'herneenpalko', siis 'kotti', kuuluvat yhden ja saman *kõlu*-sanana merkityksiin, kuten Toivonen aluksi on esittänytkin. — *Kalvo*-sanalle tunnetaan itämerensuomen piiristä lisäksi vastine *vatjasta: kalvo* 'kettu' (ilm. = 'ketto'; SKES).

Kalvon kantagermaaniseksi originaaliksi sopisi parhaiten juuri se heikko maskuliini, jolle muinaisnorjasta on kirjattu 'pohkeen' ja nykynorjasta ja färistä (myös) 'nuotan pussimaisen poven' merkitys: (varhais)kgerm. **kalþon-* (> kgerm., kskand. **kalþan-* > mskand. *kálfi*); loppuvokaalin suhteen vrt. esim. sm. *juko* (~ [varhais]kgerm. **jukon-* > **jukan-* > mskand. *oki*), sm. *mako* (~ **magon-* > **magan-* > mskand. *magi*), *rytö/ruto* (~ **bruton-* > mskand. *broti*, r. *bräte* 'rytö'). Se sana taas, jolla nykyään on lähinnä vasikan merkitys, näyttää palautuvan germ. **kalþaz-/kalþez-*vartaloon (ieur. *es/os-*vartalo).

Konsonantismin kannalta äännesuhde ei ole aivan odotuksen mukainen: germaanista sanansisäistä soinnillista labiaalispiranttia *þ* vastaa yleensä suomessa astevaihtelu *p*: **β*: odottaisi siis muotoa **kalpo*, gen. *kalvon*. Tunnettu kuitenkin tapauksia, joissa astevaihteluton muoto esiintyy astevaihtelun alaisten rinnalla: vrt. sm. *kärväs*, vir. *kärvas* 'oksainen puu' (kuivaustelineenä ym.) ilman astevaihtelua ~ sm. *kärpäs*, gen. *kärppään* (harvinainen: Lounais-Suomessa) ~ vir. *kärbis*, veps. *kärbus*; olen esittänyt sanalle germ. etymologian: **harþaz* (ks. tarkemmin Neuphilologische Mitteilungen 1971 s. 585—); vrt. edelleen: *kalvon* homonyymi *kalvo* 'verkon kutomisessa käytettävä puupalikka, jonka ympäri silmät solmitaan' on tässä *o*-loppuisessa muodossa aina astevaihteluton; sen rinnalla on kuitenkin myös astevaihtelumuoto *kalvin*, gen. *kalpimen* (SKES), vrt. myös *valvoa, valvon* mutta *valpas, valppaan* (ks. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys s. 115). Päinvastaisesta äännesuhteesta on ennestään varmoja lainaesimerkkejä: sanojen *arpi, helve, hipiä, häpeä* germaanisissa originaaleissa on *-w-* (*-u-*), ei *-þ-*. — Sitä paitsi mahdollinen alkuperäinen *-p-* voisi olla säilyneenä adjektiivissa *kalpea*; voisi kai nimittäin ainakin harkita, olisiko tämä adjektiivi, jolle ei liene esitetty tähän asti mitään var-

maa lähtökohtaa, *kalvo*-sananjohdos. Voisiko olla vain sattumaa, että suomessa on rinnakkain toisaalta *kalvo* ~ *kalpea*, toisaalta *kelmu* ~ *kelmeä*?

Astevaihteluton *-v-* voisi olla siis analogisen tasoittumisen synnyttämä. Mikäli viron *kõlu* ym. kuuluvat tähän, tämä *v*:llinen muoto ilmeisesti olisi jo hyvin vanha. Aivan mahdollottomana ei tosin voida pitää sitäkään, että germ. *-b-* (< ieur. **-bh-*) olisi tässä jo alun perin korvattu suomessa *-v-*:llä.

Viron *-õ-* (*kõlu*) suomen *-a-*:n rinnalla ei ole ainoalaatuinen: vrt. sm. *lanka* ~ vir. *lõng*, etelävir. *lang* (ilm. ikivanha germ. laina tämäkin: vrt. lpL *luoggē* 'peräsuoli' jne.; suolista tehtiin lankaa: isl., fär. *langi* 'nautaeläimen pakusuoli' jne.)⁸ jne. (Kettunen, Eestin kielen äännehistoria s. 126).

Mikäli *kalvo* siis on germaanista perua, sekä äänne- että merkityspuoli näyttävät viittaavan hyvin vanhaan lainautumiseen.⁹

Palaan lopuksi takaisin *kennoon*. Sille esittämäni germaaninen originaali **hennōn-* edellyttää, kuten sanottu, varsin varhaista lainautumisaikaa; germaanisen ja suomen äännehistorian kriteerit ovat tässä yhtäpitäviä. Se että *k-*:ta vastaa germ. *h-* (*χ-*), sijoittaa lainan aikaan, jolloin muutos ksm. *ǰ > h* ei vielä ollut tapahtunut. Germ. originaalin geminaattanasaalialta edeltävä *e* taas edellyttää sitä varhaista aikaa, jolloin nasaali + konsonantti -yhitymän edellä ei vielä ollut tapahtunut *e > i* (vrt. *rengas*). Varhaisesta lainautumisesta huolimatta *kenno* ei kuitenkaan esiinny muissa itämerensuomalaisissa kielissä (päinvastoin kuin sitä huomattavasti nuorempi *kotti*). Sen sijaan esim. *linko*, joka *i*:nsä perusteella on *kennoa* nuorempi laina (~ germ. **slingwōn-* < **slengwōn-*), on virossa ja liivissäkin. On monia muitakin vanhoja germaanisia lainasanoja, joiden levikki rajoittuu itämerensuomen piirissä joko vain suomeen tai muuten verraten suppealle alueelle. Tällaisia ovat mm: *ansas*, *juk(k)o* t. *jukka*, *kaista*, *katras*, *katve*, *kehto*, *kerpo*, *lae(s)* t. *la'as* jne. 'niittokaista', *lieko* (sana ei voi olla ksm. *ē*:n takia ainakaan kantaskand. [200—700 jKr.], kyseeseen tulee vain sitä vanhempi kantagermaani tai sitten gootti),¹⁰ *luote*, *mallas*, *nauta*, *ruhtinas*, *ruoke* (mon. *ruokkeet* 'housut') (nämä vain suomessa); *kaita* 'kapea' (myös karj.-aun., lyyd., veps.), *kasa*, *kaso* (myös karj.-aun., lyyd.), *keihäs* (myös karj.-aun., lyyd., veps.), *kuva* (myös karj.-aun., lyyd., veps., vatj.), *lanne*, *lantio* (myös aun., lyyd.,

⁸ SKES mainitsee todennäköisenä lähinnä vain lapin sanan germ. alkuperän. Mutta itämerensuomen sanaa tuskin voi pitää tästä crossa: vrt. paralleelitapausta mn. *garn* n. 'lanka' ~ gorn f. 'suoli' = liett. *žarna* 'suoli'.

⁹ Täydennykseksi mainitsen, että T. E. Karsten on pitänyt *kalvo*-sanaa yhdyssanassa *verkkokalvo* 'näthinna' nuorena ruotsalaisena lainana; hän on verrannut sitä *kalv*-sanaan yhdyssanassa *not-kalv* 'nuotanperä' (Folkmålsstudier 9 s. 160). Karsten ei siis ole huomannut (?), että *verkkokalvo* on vain uusi luonnontieteen termi ja että siinä oleva *kalvo* on yleiskielen *kalvo* 'hinna' — lapsus on varmaan laskettavissa vanhuuden tilille.

¹⁰ Nimitystä kantaskand. (urnordisch) on tosin käytetty (esim. Karsten) hyvin varhaisistakin muodoista; tällöin on kai ajateltu maantieteellistä sijaintia ja kontinuiteettia.

veps.), *pade* (myös karj.), *runo* myös (karj.), *tade* (myös karj.-aun., lyyd.), *teljo* (myös veps.).

Erikseen kannattaa mainita vielä *verkilö* (*verkilä*) 'pyyheliinan tms. ripustimena käytetty nauha- tai ketjusilmukka, lenkki, silmukka, jolla vaatteen reuna kiinnitetään toisen reunan nappiin; napinläpi'. Se ei näytä esiintyvän muualla kuin suppeahkolla alueella hämäläismurteita (Sanakirjasäätiön kokoelmat); kuitenkin sen *-e-* edellyttää lainautumista ennen *e > i*-muutosta (tapahtui, jos *i* seurasi): kgerm. vart. **wergila-* (< **wergilo-*; nom. **wergilaz*) > **wirgila-*: vrt. mn. *virgill* 'nuora, ansa, paula' (Tunkelo, Vir. 1920 s. 107—108). Samanlainen *-e-* esiintyy myös jo mainitussa lainasanassa *teljo* (~ kgerm. **peljōn-*).

Omista rinnastuksistani on levikin ja ikäyskysymyksen kannalta mielenkiintoinen mm. *äyräs*, murt. *äpräś* (~ varhaiskgerm. **äf(e)raz* > kgerm. **ōf(e)raz* > anglos. *ōfr*, *ōfer*, *ōfor* 'ranta, parras, äyräs', saks. *Ufer* jne.: Neuphil. Mitt. 1971 s. 595—). Sana esiintyy varsinaisen suomen ulkopuolella vain karjala-aunuksessa (*äbräś*, *äbräs*) ja lyydiläismurteissa (*äbräz*; Setälä, ÄH s. 146; Kujola, Lyydiläismurteiden sanakirja), lisäksi myös lapissa.¹¹

Lainautumisen on täytynyt siis tapahtua ennen indoeurooppalaisen *ā:n* muuttumista kantagermaaniseksi *ō:ksi* eli ennen ieur. *ā:n* ja ieur. *ō:n* sulautumista germ. *ō:ksi*. Tämän varhaisen *ā:n* jälkeä ei suomen germ. lainoissa ole aikaisemmin tavattu vartalovokaalina, sen sijaan on arveltu joidenkin feminiinisubstantiivien suomeen lainautuneissa muodoissa olevan *-a:n* (*raha*, *multa* ym.) mahdollisesti kuvastavan tätä loppuvokaalina ehkä pitempään säilynyttä ieur. *ā*-vokaalia. Toisaalta on todettava, että aiemmin löydettyjen lainojen joukosta ei ole osoitettavissa yhtään tapausta, jossa vartalotavussa varmasti voitaisiin olettaa olleen ieur. *ā*: äänne ei ollut tässä asemassa niin tavallinen kuin ieur., germ. *ō*.¹² *ā > ō*-muutoksen iästä on esitetty eriäviä käsityksiä. Se on ollut kuitenkin ensimmäisiä vokalismissa tapahtuneita muutoksia ieur. ajasta lähtien ja ilmeisesti kaikkien tutkijoiden mukaan vanhempi kuin esim. kehitys *e > i* nasaali + konsonantti -yhtymän edellä. Missään tapauksessa sitä ei voi sijoittaa (selvästi) Kristuksen syntymän jälkeiseen aikaan, eKr. on tietenkin tilaa runsaasti. Esim. van Coetsem ei haluaisi kuitenkaan ajoittaa

¹¹ Lapin muodot (Härjedalen *appērē* 'Flussbett, Abhang am Bachufer', Norjan lappi *ap'pār*, *ap'pāräs* 'meget dypt sted i vannet'; Björn Collinder, Sveriges lappiska ortnamn s. 50; J. Qvigstad, De lappiska appellative stedsnavn s. 8) näyttävät kuitenkin sellaisilta, että niitä tuskin voi yhdistää suomen *äpräś*-sanaan: sekä vokaali- että konsonanttisuhteet ovat hankalia (suullisesti Terho Itkoselta saatu arvio). *Äpräś* voi selittyä myös kolmitavuisesta germ. originaalista: vrt. sm. *katras* (Setälä: < germ. **gaburaz*), sm. *vohla* (vrt. liett. *ožėlis*), sm. *hapera* mutta *hapras* jne.

¹² *luote* ja *ruoke* -sanojen germ. originaaleissa (kgerm. **blōtez-*, pl. **brōkez*) on aikaisemmin nähty myös ieur. *ā*. IEW (Pokorny, s. 154) hylkää kuitenkin ensimmäisen sanan liittymisen lat. sanaan *flāmen* 'uhripappi' (joka = mint. *brahman-* 'Zauberpriester'), joten germ. *ō:n* ieur. vastine on jälleen avoin kysymys. **brōkez* sisältää taas todennäköisesti ieur. *ō:n* (IEW s. 165, ks. tark. Neuphil. Mitt. 4/1972 s. 602).

muutosta pitemmälle kuin korkeintaan ensimmäisen esikristillisen vuosituhannen puoliväliin.¹³

Aivan uutena rinnastuksena mainitsen — paneutumatta tässä yhteydessä tarkemmin asiaan—verbiparin sm. *pyrkiä* 'sträfvä, streta, trakta, fika, bemöda sig, söka, äflas, skynda, hasta' (Lönnrot), *pyrin sitä* 'ei studeo rei, id affecto' (Renvall), murt. myös 'pyytää lupaa (mennä, tulla)' (SKES) = lapin, esim. N., *bár'gát* 'tehdä työtä; (eräissä sanontatavoissa) koettaa, yrittää, pyrkiä' ~ kgerm. **wurkian* (ikivanha ieur. vartalo: esigerm. **urgjö*: prees. 1. p. sg.) > mn. *yrkja* 'tehdä työtä' (vrt. myös germ. **wurkōn* > mn. *orka* 'tehdä työtä; kyetä; ponnistella [saadakseen jotakin], pyytää [joltakin jotakin]' jnc.). Labiaaliksiili *p-* on vastaavan spirantin *v-*:n sijalla, koska *vu-*, *vü-* ei kantasuomessa (tiettyyn aikaan) ilmeisesti ollut mahdollinen: sananalkuinen *vu-*, *vy-* ei missään suomen sanassa ole vanhaa perua (nyk. *vunukka* on myöhäinen venäläinen laina; *vy(y)hti*-sanana *vy(y)-* on myöhäinen: vrt. *viipsinpuu* ja murt. *vihti*, karj. *viühti*; ks. esim. Hakulinen, SKRK³ s. 268 ja R. E. Nirvi, Vir. 1951 s. 418).¹⁴ Mikäli viron (Hiiden-, Saarenmaa) *fürgida* 'tonkia, pöyhiä' ei kuulu tähän (?), on tämänkin sanan itämerensuomalainen levikki rajoittunut suomen lisäksi karjala-aunukseen, lyydiin ja vatjaan (SKES). Sanalla on siis kuitenkin lapissa vastine kuten *äyräällä*. Sama suhde esiintyy myös jo aikaisemmin esittämässäni tapauksessa *ruto|rytö* (= lapin, N. *rotto* 'tiheikkö') ~ kgerm. **bruton-* (< esigerm. **bhrudon-*) > mn. *broti*, nr. *bräte* jnc. 'rytö'.

Äyrään, *kennon* ja muiden sekä uusien että ennestään tunnettujen suppealevikisten vanhojen lainojen valossa näyttää siis siltä, että vanhimpia lainoja ei ole omaksuttu kieleen (vain) Suomenlahden eteläpuolella. Ilmeisesti germaanis-kantasuomalaisia kontakteja on ollut jo varsin varhain myös ja nimenomaan nykyisen Suomen alueella. Länsirannikkomme pronssikautinen kulttuuri oli skandinaavista (Skandinaviassa taas oli jo tällöin yleisen käsityksen mukaan

¹³ Frans van Coetsem, Zur Entwicklung der germanischen Grundsprache (Kurzer Grundriss der germanischen Philologie bis 1500, hrsg. von L. E. Schmitt, Bd. I, Berlin 1970, s. 1—93) s. 17. — Etuvokaalia *ä* vrt. esim. sanoihin *äiti* (~ germ. **aiþin-*), *hypätä* (~ germ. **huppōn*), *raippa|räippä* (~ germ. **raipa-*), *räystä*, *rästäs* (~ germ. **raust-*, ehkä *s-*vart. **raustaz-* n. [Karsten] > mn. *raust* n. 'katonpäätty; vesikaton kannatusparru[t]; räystä); epäilyä *räystästä*: ks. SKES 4 s. 919. Lisäksi muita uusia rinnastuksia: ks. Neuphil. Mitt. 4/1972.

¹⁴ Germ. sanansisäisen *-w-*:n korvautuminen *p-*:llä on jo tunnettu asia: *arpi*, *häpeä* jnc. — Samoin selittyy myös sm. *py(y)hkiä*: ~ kgerm. **wiskian* > myläsaks. *wisken* jnc. 'pyyhkiä'; labiaalistuminen (**vi-* > **pü-*), koska **vihkiä* ei häiritsevän homonymian vuoksi ollut mahdollinen (sen sijaan vastaava substantiivi *vihko* 'kimppu, kerpo, huosiain' jnc. on säilyttänyt *v-*:n : ~ germ. **wiskō* t. **wisko-* > mys. *wisk*, mn. *wisk* jnc. merkityksissä 'luuta, huosiain, vihko, kimppu'). Konsonantismin suhteen vrt. *ahjo* (~ germ. **asjön-*), *kihla* (~ germ. **gisla-*) ja *nahka* (vrt. anglos. *nesc* 'nahka'). Täten selittyy myös sm. *pyhä* (= lapin *bässe*) < ksm. **pišā*: ~ germ. **wiha-* 'pyhä'; **viša* ei homonymiina olisi ollut mitenkään mahdollinen: sm. *viha* < ksm. **viša* 'viha'. Mikäli näin on, on samalla osoitettu, että kgerm. *-h-* saattoi korvautua kantasuomessa *-š-*:llä (lapin *bässe!*), seikka, jonka olen jo aikaisemmin oletuksena esittänyt (Neuphil. Mitt. 1972 s. 583, 622) ja joka selittää myös, miksi kgerm. *-h-* on suomessa yleensä *-h-* eikä *-k-* (kuten usein sananalkuisena). — Tarkoitukseni on laajemmin käsitellä näitä kolmea sanaa toisessa yhteydessä.

germaaneja), eikä täydellistä asutuksen katkoa (esiroomalaisen rautakauden aikana, n. v:sta 500 eKr. Kristuksen syntymään) ilmeisesti ole ollut. Arkeologian nykynäkymien valossa on todennäköistä, että Kristusta edeltäneinä vuosisatoina rannikoilla on asunut maata viljelevää väestöä. Sisämaassa taas on esiintynyt lähinnä pyyntiasteella olleita populaatioita.¹⁵ Viitataan myös Unto Salon ja Kustaa Vilkunän näkemyksiin (Salo, KSVK 49, 1969, s. 219—227 ja Aika 1972 s. 209—214; Vilkuna, Vir. 1970 s. 256—276).

¹⁵ Kokonaiskatsaus esiroomalaiseen rautakauteen: C. F. Meinander, Därvits, en essä om förromersk järnålder (Finskt Museum 1969 s. 27—69). Lainaan hahmotteluiden loppuosasta: »Morby-populationen är en fortsättning av kusttrakternas skandinaviskt orienterade bronsålderspopulation, som i sin tur förmodas fortsätta Kiukais-kulturen. Morby-populationen är jordbrukande och den bosätter sig på marker med lätt jord, helst sluttningar mot saltsjövikar. Den jordar sina döda i låga stenrösen, ibland med firsidiga stenkonstruktioner, och lägger sällan ned några metallsaker. Arbetsredskapen är huvudsakligen av järn. Keramiken antyder en stark och enhetlig inhemsk tradition. Man upprätthåller intim förbindelse med den mellansvenska kusten, den estniska nordkusten och insjöplatån — det är alltså inte fråga om en isolerad och efterbliven population. Den är utbredd i norr till Lappfjärd eller möjligen ända till Pörtom, i öster till mellersta Nyland och i väster till Åland. Den finns under den förromerska järnålderns förra del och den lever sannolikt till dess slut. Fynden från Järnvik och Penttala visar att det till väsentlig del är Morby-populationen som tog upp och förde vidare den europeiska metallkulturen under romersk tid.»

Das fi. Wort *kenno*, das ausserhalb des Finnischen (in engerem Sinne) nicht belegt zu sein scheint und dessen Etymologie bisher nicht behandelt wurde, bezeichnet normalerweise die Bienenzelle. Da es in Finnland keine wilden Waldbienen gibt, muss *kenno* früher in der Volkssprache nur die eiförmige Hummelzelle bezeichnet haben, die es auch heute bezeichnen kann. Der Verfasser führt fi. *kenno* auf germ. **χennōn-* schwf. zurück, das in an. *hinna* 'dünne Haut' (schwed., norw. *hinna*, dän. *hinde* usw.), ags. *hionne* 'Hirnhaut' weiterlebt. Ein naher inhaltlicher Zusammenhang lässt sich u. a. in dem Gebrauch des (an.) *hinna* als 'Eihaut' erblicken: sowohl als 'Eihaut im Mutterleibe um den Embryo' als auch 'Haut unter der Eischale'. Ein *kenno* im Hummelnest ist nicht nur ein Honigbehälter, es ist auch die Hülle, in der die Larve steckt — im Finnischen heissen auch die Bienenlarven Embryos: *sikiöt*. Überhaupt ist *hinna* vorzugsweise 'Haut, die etwas Organisches bedeckt, umschliesst'. Die Bedeutungen 'Hautblase (mit Flüssigkeit gefüllt)' und '(unartiges) Kind', die *kenno* auch hat (vor allem in Südostbottanien), lassen sich von 'Balg, Bälglein' her verstehen. Sporadisch ist *kenno* noch als 'Haut um die Baumknospe', 'Samenkapsel', 'Ameisenei' und 'dünne Haut auf einer Flüssigkeit' belegt: vgl. fi. *kota* und *kotti* sowohl 'Samenkapsel' als auch 'Eihaut um den Fötus'.

Für fi. *kotti* ('Sack; Hodensack; Geburtshaut, Puppenhülle; Gebärmutter, Magen; Samenkapsel, Erbsenschote, Kissenbezug; kleines Gefäss') ist schon früher Entlehnung aus germ. (an.) *koddi* schw. angenommen worden. Die Entlehnung ist aber wegen angeblicher lautlicher Schwierigkeiten bestritten worden. Es wird gezeigt, dass es diese Schwierigkeiten nicht gibt: vgl. etwa fi. *tauti* 'Krankheit' ~ an. *daubi* schw. 'Tod'. Da sich

auch die Bedeutungen von fi. *kotti* und germ.-an. *koddi* bis in Einzelheiten decken (an. *koddi* 'Kissen, Hodensack', dän. *kodde* auch dial. 'Erbsenschote', schwed. *kudde* dial. auch 'Fruchthülle', ags. *codd* 'Sack, Schote, Hodensack', engl. *cod* dazu auch 'Sack des Zugnetzes': estnisch und livisch ist auch die letztgenannte Anwendung — estn. *pärakott* — belegt), muss die Möglichkeit, dass fi. *kotti* mit wotj. *kudo* 'grosser Korb' = syrj. *kuda* 'Korb' zusammenzustellen wäre, recht zweifelhaft erscheinen. *Kotti* gehört nicht zu den ältesten Entlehnungen, trotzdem ist es ziemlich weit verbreitet (auch wotisch, estnisch, livisch). Dasselbe gilt auch von *tauti* (auch karelisch-olonetzisch, wotisch, estnisch).

Es wird weiter vermutungsweise erwogen, ob auch fi. *kalvo* 'dünne Haut' letztlich aus dem Germanischen herzuleiten wäre: vgl. aschwed. (*nota*)*kalver*, schwed. (*not*)*kalv* 'sackförmiges Ende des Zugnetzes' (estnisch, livisch ist dies das *kotti* des Netzes), norw. *kalve*, fär. *kálvi* haben auch diese Bed. Als »Grundbedeutung« kann für norw. *kalve* = an. *kalfi* (< germ. **kalbon-*) nach hergebrachter Etymologie etwa 'Anschwellung' angesetzt werden (Pokorny, IEW 359), 'blasenartige Anschwellung' erscheint auch in ahd. *wazzarkalb* usw. 'Wassersucht'; schwed. *vattenkalv*, dän. *vandkalv* usw. bedeutet aber auch 'der Fruchtwasser enthaltende Sack (bei Kuh, Stute), der den Embryo umgibt' also 'Eihäute'. Wegen der fi. Form ohne Stufenwechsel (statt **kalpo*, Gen. *kalvon*) wird u. a. auf *valvoa*, *valvon* 'wachen' (neben *valpas*, *valp-paan* 'wachsam') hingewiesen.

Fi. *kenno* erfordert — trotz seiner geringen Verbreitung — eine relativ frühe Entlehnungszeit: urgerm. **χennōn-* mit noch erhaltenem *e* vor Nasal + Konsonant. Auch das anlautende *k-* im Finnischen ist ein Zeichen früher Entle-

nung (aus der Zeit vor dem Lautwandel $\xi > h$ im Urfinnischen). Es wird hervorgehoben, dass eine recht geringe Verbreitung bei mehreren alten und ältesten Entlehnungen Tatsache ist. Manchmal ist ein Wort, das innerhalb des Ostseefinnischen wenig verbreitet ist, im Lappischen vertreten, was auch für das hohe Alter finnisch-germanischer Beziehungen spricht. Als eine neue Zusammenstellung

dieser Art wird vorgelegt: fi. *pyrkä* 'streben' u. ähnl. = lapp. *bär'gät* 'arbeiten' ~ germ. **wurkian* (ic. **uggi-*) > an. *yrkja*, ags. *wyrcean* usw. 'arbeiten' (wegen 'streben' vgl. noch an. *orka* u. a. 'planen, sinnen, verlangen' < germ. **wurkōn* und das Subst. *orka* 'Arbeit, Streben; Stärke, Macht'). Fi. *p-* für germ. *w-*, weil **vu-*, *vü-* im Urfinnischen offenbar nicht vorkam.